

QARAQALPAQ XALIQ DÁSTÚR QOSIQLARINIŇ ATQARIWSHILARI, RAWAJLANIW BAĞDARLARI

Azada Qarlibaeva

Yunus Rajabiy atındaǵı O'zbek milliy muzika kórkem-óner instituti 3-basqısh studenti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14027708>

Anotatsiya. Bul maqalada Qaraqalpaq xalıq dástúr qosıqlarınıń atqariwshıları, rawajlanıw baǵdarları ızzertleniw barısı haqqında sóz etilgen.

Gilt sózler: xalıq, dástúr, qosıq, muzika, óner, ádebiyat, dóretiwshilik.

PERFORMERS OF KARAKALPAK TRADITIONAL FOLK SONGS, DIRECTION OF DEVELOPMENT

Abstract. This article talks about the performers of traditional Karakalpak folk songs, the direction of development, and the direction of research.

Keywords: folk, tradition, song, music, art, literature, creativity.

ИСПОЛНИТЕЛИ КАРАКАЛПАКСКИХ ТРАДИЦИОННЫХ НАРОДНЫХ ПЕСЕН, НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ

Аннотация. В данной статье говорится об исполнителях традиционных каракалпакских народных песен, направлении развития и направлении исследований.

Ключевые слова: народ, традиция, песня, музыка, искусство, литература, творчество.

Qosıq dúnyadaǵı barlıq xalıqlardıń awızeki ádebiyatında eń áyyemgi janlardıń biri bolıp esaplanadı. «Qos»-yaǵnıy sózdi sózge qosıp «ıq»-ıńıldaw «jırlaw» sózinen kelip shıqqan degen pikir júrgizgen bizden aldınǵı ilimpazlar¹. Qaraqalpaqlarda «qosıq», ózbeklerde «qoshiq», qazaqlarda «óleń», qırǵızlarda «ır», yakutlarda «olov» terminleri menen alınǵan. Bul terminlerdiń barlıǵı tek ǵana xalıq qosıqlarınıń mazmunın berip ǵana qoymaydı, ulıwma poetikadaǵı, kórkem sóz ónerindegi poetikalıq uyqasıqqa qurılǵan eki qatarlı, yaki tórt qatarlı yamasa onnan da kóp uyqasıq penen ayılatuǵın sóz qatarlarına ayıladı. Xalıq dóretiwshiliginiń úlken bir tarawı esaplangan dástúr qosıqları da usı «qosıq» degen atamanıń ishine kiredi. Hár bir xalıq qosıqları dúnyadaǵı barlıq xalıqlardıń awızeki dóretiwshiliginde bolǵanı menen hár bir xalıqtıń xalıq poeziyasınıń janrları óziniń bir-birine usamaytuǵın ózinshelligine iye.

¹ Мақсетов Қ. Қарақалпақ қахарманлық дәстанларының поэтикасы. – Тошкент, Фан, 1965. – Б. 186.

Qosiqtiń tariyxın úyrengen alımlar onıń termin retinde túrkiy xalıqlardıń kórkem sóz ónerine kútá erte dáwirlerden beri qollanılatusının², atap aytqanda Maxmud Qashqariydiń «Devoni lúgátit túrk», Yusuf Xas Xajiptiń «Qutadgu bilik» shıǵarmalarında tikkeley qoshuǵ yamasa qwshiq formalarında ushırasatusının aytadı³.

Biraq, qaraqalpaq ádebiyatında qosıq termininiń qollanıw ózgesheligi bar. Ózbek ádebiyatında qoshiq – bul nama menen muzıkaǵa qosıp ayılatuǵın poetikalıq janr, al, sher bolsa muzikalıq ásbaplardan namadan ǵárezsiz ritmik tekst. Al, N.Dáwqaraevtiń anıqlaması boyınsha qaraqalpaq ádebiyatında qosıq termini menen muzıkaǵa qosıp ayılatuǵın shıǵarmanı da, muzıkadan ǵárezsiz shıǵarmanı da túsinedi⁴.

Q.Ayımbetov «Xalıq danalıǵı» kitabında qaraqalpaqlarda shayırlardıń jazǵan qısqa poeziyalıq shıǵarmaların muzıkasız, awızsha yadtan ayıp beretuǵın qosıqshılar institutı qalıpleskenin, olardıń jırawlar, baqshılar menen qatar xalıq arasında úlken húrmetke iye bolǵanın, qosıqshılardıń ishinen belgili shayırlardıń ósip shıqqanın ayıp ótedi⁵.

Biraq, qosıqshılar menen qıssaxanlardı bir dep esaplawǵa bolmaydı. Qıssaxanlar jazba nasırıy tekstlerdi qıráát penen, yaǵnıy, sol dáwirdegi kórkem oqıw qaǵıydası menen, al, qosıqshılar tekstlerdi jeńil hám jaǵımlı namalardı salıp oqıǵan. Qosıqshılar kóbinese shala sawat bolǵan yamasa pútkilley sawatsızları da bolǵan, olar qatıqulaq, yadıkeshtir adamlar bolıp, qosıq tekstlerin jeńil namalardı salıp muzıka ásbabınıń járdemisiz yadtan atqarǵan.

Qaraqalpaq ádebiyatın iliminde hám folkloristika iliminde islengen teoriyalıq miynetlerde: «Xalıq qosıqları»-dep adamzat turmısınıń hár qıylı temalarına arnalǵan 7-8-11 buwınlı, bir ólshemde rifmalasqan, tórt qatardan turatuǵın kupletlerdiń jıyındıǵına, belgili bir namaǵa muzikalıq ásbaptıń járdemi menen hám onıń járdemisiz ayılatuǵın poeziyalıq shıǵarmalardı aytamız»-dep anıqlama beriledi⁶.

N.Dáwqaraev: «Jazba poeziya jariqqa shıqqanǵa shekem namaǵa salıp ayılatuǵın poeziyanıń mayda lirikalıq shıǵarmaların qaraqalpaq tilinde qosıq dep ataǵan. Ol xalıq túsiginde qosıq degen sóz shıǵarmanı da, sol shıǵarmanıń namasın da anılatadı»dep qosıqtı naması menen birge qaraydı⁷.

² Раззаков Х., Мирзаев Т., Собиров О., Имамов К. Ўзбек халқ оғзаки ижоди. – Тошкент, 1980. – Б. 75

³ Тухлиев Б. Вопросы поэтики Кутадгу билиг, Юсуф Хас Хаджиба. – Тошкент, 2004. – С. 9.

⁴ Дәўқараев Н. Шығармаларының толық жыйнағы. 2 том. – Нөкіс, 1977. – Б. 128.

⁵ Айымбетов Қ. Халық даналығы. – Нөкіс: Қарақалпақстан, 1988. – Б. 162.

⁶ Мақсетов Қ. Қарақалпақ қахарманлық дәстанларының поэтикасы. – Тошкент, Фан, 1965. – Б. 56.

⁷ Дәўқараев Н. Шығармаларының толық жыйнағы. 2 том. – Нөкіс, 1977.

Demek, qosıq xalıq arasında xalıqtıń ózi dóretken arzu-ármannarın jırlaǵan, súyip tınlaytuǵın, júreginen tereń orın alǵan poeziyanıń xalıqlıq túri. Házirgi kúnde qaraqalpaq xalıq óziniń bay xalıq qosıqlarınıń ata-babadan miyras bolıp kiyatırǵan jolın dawam etip otır.

Qaraqalpaq dástúr qosıqları házirgi dáwirde de óz janrlıq, ideyalıq-tematikalıq baylıǵı, atqarıwshılarınıń kóp túrliligi, kórkemlilik jaqtan ráńbáránligi menen xalqımızdıń búginge shekem ózi menen birge alıp kiyatırǵan dástúriy xalıq poeziyasın bayıtıp, hár tárepleme tolıqtırıp atırǵan xalıq dóretilishiliginiń belgili bir tarawı bolıp esaplanadı.

Erte dáwirlerden-aq qaraqalpaq xalqınıń kórkem-óner mádeniyatı xalıqtıń turmıs shárayatına baylanıslı rawajlanıp barǵan. Xalqımızdıń ózine tán milliyligin sáwlelendiriwshi salt-dástúr qosıqları usı kúнге shekem óziniń ápiwayılıǵı hám tereń mazmunı menen keńnen taralǵan.

Xalıq qosıqları búgingi kúnimizde de ayrıqsha salmaqlı orındı iyeleydi. Sebebi qaraqalpaq xalıq óziniń kóp jıllıq tariyxına iye bolǵanlıqtan onıń turmısında kóplegen ózgerisler bolıwı sebepli, ondaǵı qosıqlar hár qıylı úrip-ádet dástúrlerge bayıp kelgen. Ulıwma aytqanda salt-dástúr qosıqları arqalı xalıqtıń etnografiyası, úrip-ádeti, turmısı, tariyxıy ózgerisleri haqqında kóplegen maǵlıwmatlardı biliwimizge boladı. Máselen, tábiyattıń túrli qubılıslarınan, adamlar arasında payda bolǵan ayırım awırıwırlardan qorǵanıw ushın hár túrli isenim, sıyınıw, tabınıw jırları dórelgen. Olardıń da ózine ılayıq aytımları bolǵan.

Bunday jırlar qorǵanıw maqsetinde jaratılıp, olardı jırlasa járdem beredi dep isengen.

Bularǵa: «Bádik», «Gúlapsan», «Qamshılaw», «Jin-arwaq shaqırıw» - adamlardı hár qıylı keselliklerden emlew niyetinde jırlanǵan. Bunday aytımlardı atqarıwshılar ózine tán ırǵaq penen atqaratuǵın bolǵan. Salt-dástúr jırlarınıń bir bólegi toy-merekelerine arnalǵan jırlar bolıp esaplanadı. Kelin túsirgende hám qız uzatılǵanda ayılatuǵın «Háwjar», «Toy baslaw», «Bet ashar» jırları búgingi kúnimizde de keńnen rawajlanǵan úrip-ádetlerimizdiń biri bolıp tabıladı. «Muń-sher» jırlarınıń da bir neshe túrleri bar. Bul jırlardıń da dóretilishileri ápiwayı xalıq bolǵan.

Sebebi eski zamannıń qısımınan awır kún keshirgen xalıq óz dártlerin, ashshı debdiwlerin qayǵılı nama ırǵaǵı menen sırtqa shıǵarıp aytqan. Awır joǵaltıwlar, ayralıq dárti adamlardı bozlatqan.

Eldiń basında húkim súrip turǵan ádalatsızlıqlar hayal-qızlardıń muńayıwına, dárt shegiwine alıp kelgen. Mine usınday halatlar muń-sher qosıqlarınıń payda bolıwına sebepshi bolǵan. Bular: «Joqlaw», «Sınsıw», «Kewil aytıw», «Esittiriw» jır qosıqları bolıp tabıladı. Házirgi zaman dástúr qosıqların sóz etkende onıń tiykarǵı dóretilishisi hám onı alıp júriwshileri, atqarıwshıları haqqında sóz etiwdi talap etedi. Folklordıń barlıq janrları sıyaqlı dástúr qosıqlarınıń avtorı birinshi gezekte xalıqtıń ózi.

Dástúr qosıqları – bular xalıqtıń arzu-ármanların, úmit-tileklerin, pedagogikalıq, etikalıq-estetikalıq hám filosofiyalıq kózqarasların ózinde jámlestirgen, sonlıqtan da, ulıwma xalıq tárepinen moyınlangan, xalıq arasında awızsha, keyingi dáwirde kóbinese zamanagóy saz ásbapları, ásbap úskeneleri menen birge aytilatuǵın poeziya úlgeri bolıp tabıladı. Dáslebinde avtorı belgili bolsada, keyin ala olar xalıq arasına tez tarap, ulıwma xalıq mülkine aylanıp ketiwi múmkin.

REFERENCES

1. Айымбетов Қ. Халық даналығы. – Нөкіс: Қарақалпақстан, 1988. – Б. 492.
2. Айымбетов Қ., Кожуров О. Қарақалпақ әдебиятының түрлері // Қарақалпақстан әдебияты хәм искусствосы. 1939. – № 4-5 (38). – Б. 79-80.
3. Алавия М. Ўзбек халқ маросим қўшиқлари. – Тошент, 1959. – Б. 292.
4. Ахметов С., С.Баҳадырова. Фольклорлық терминлердің қысқаша сөзлиги. – Нөкім: Билим, 1992.
5. Камалов Н. Жалынлы жыллар қосықлары. – Нөкіс: Қарақалпақстан, 1966.
6. Қарақалпақ фольклоры. Көп томлық. V Том. // Қарақалпақ халық қосықлары хәм салт жырлары. – Нөкіс: Қарақалпақстан, 1980.
7. Мусақулов А. Ўзбек халқ қўшиқларининг тарихий асослари. – Тошкент, 1994.